

көп. Ондай қос сөздер құрамындағы сыңарларының мағыналы, мағынасыздығына қарай бірнеше топқа бөлуге болады.

1. Екі сыңары түсініксіз қос сөздер. Некен – нұқан – некен – саяқ.
2. Екі сыңары түсінікті қос сөздер. Онша – мұнша /аздап, ептеп.
3. Бір сыңары түсінікті, екінші сыңары түсініксіз қос сөздер: азын-шоғын-азды көпті.

Қазақ говорларында бір-біріне бірігіп жасалған сөздер көп. Құрамындағы компоненттердің мәнсіз, мәнділігіне қарай әдеби тілде жеке қолданылуы, қолданылмауына қарай біріккен сөздер бірнеше топқа бөлінеді.

Аскәді – асқабақ.

Бесақ – тырма.

Говорларда сөз тұлғасымен байланысты тағы бір ерекшелік бар. Әдеби тілде айтылатын кейбір сөздер говорларда қысқартылып айтылады.

- 1.Т.Айдаров .Қазак тілінің ерекшеліктері .Алматы 1996ж.
- 2.Г.Калиев.Ш.Сарыбаев. Казак диалектологиясы Алматы 1997ж.
- 3.Н.Жунісов.Халық тілінің жергілікті ерекшеліктері Алматы 2001ж
- 4.Г.Калиев. Казак диалектологиясының мәселелі. Аллматы 2000ж

«Қазақ диалектология»

бірқатар туынды сөздермен байланысты. Диалектілік туынды сөздердің жасалуында әдеби тілдегі барлық жұрнақтар қатыса бермейді. Туынды сөздер тек кейбір жұрнақтар арқылы жасалады. Жұрнақ жалғанған түбір екі сипатта болуы мүмкін.

1) Әдеби тілде өз алдына өолданылатын түбірге жұрнақ жалғану арқылы жасалған туынды сөздер бар.

2) Әдеби тілде өз алдына қолданылмайтын, тек говорларда қолданылатын сөзге жұрнақ жалғану арқылы жасалған туынды сөздер. Мысалы: шандоз - әдемі.

Қазақ тілі говорларының материалдарына көз салсақ, бірсыпыра жұрнақтар әдеби тілде кездеспейді.

Диалектілік туынды сөздер әртүрлі жұрнақтар арқылы жасалады:

1) Затесім тудыратын жұрнақтар:

-лық,-лік,-тақ,-тәк жұрнақтары ыссылық, ыстық.

-мақ,-мек,-бақ,-бек жұрнақтары отырмақ, ашымақ.

-қы,-кі,-ғы,-гі жұрнақтары тұрғы,-қоныс,-пышқы-ара.

-ған,-ген,-ған,-кен жұрнақтары арқ,-ағарған-айран.

-шы,-ші жұрнақтары арқылы келетші-қоймашы.

2) Сын есім тудыратын жұрнақтар:

-лы,-лі,-ды,-ді- ұтырлы-қолайлы.

-сыз,-сіз келеңсіз-ыңғайсыз.

-дай,-дей зыңғыттай-ірі, зор.

Қазақ говорларында қоз сөз тұлғасында айтылатын сөздердің саны өте көп. Олардың құрамында қайталама көз сөздерімен бірге құрамы әр түрлі, компоненттері бір-біріне ұқсамайтын қос сөздер

Тақырып: Диалектология тураңытуралы жанныжалпы тусінік .

Жоспар:

1. Диалектология тураңытуралы тусінік.
2. Диалектологияның негізгі міндеттері.
3. Тарихи, сипаттама диалектология.

Әдебиеттер:

1. Г.Калиев. Ш.Сарыбаев. Казак диалектологиясы . Алматы 1997ж.
2. Д.Аидаров. Казак тілінің ерекшеліктері . Алматы 1996ж.
- 3.Н.Жунісов. Халық тілінің жергілікті ерекшеліктері. Алматы 2001ж.
- 4.Г.Калиев.Казак диалектологиясының маселелері . Алматы 2000ж.

Тіл білімінің диалектілер мен говорларды зерттейтін саласы – диалектология деп аталады .

Диалектос- соилеу , говор, логос-ілім деген грек создерінен куралган.

Диалектологияның міндеті –жергілікті тіл ерекшеліктерін тексеру .Казак диалектологиясы казак тіліндегі говорлар мен диалектілерді зерттейді.

Диалект , говор деп халықтык яки улттык тілдің озіндік ерекшеліктері бар жергілікті тармактарын, боліктерін айтамыз. Ол жанныжалпы тілге тән ортак белгілерден озгеше ерекшеліктерді камтиды.

1

Диалект деген термин тілде жанныжалпы халықтык сипат алмаган, белгілі бір жерде гана колданылатын ерекшеліктердің жиынтыгын ,озара гана тілдік ерекшеліктері бар жекелеген аймақты білдіреді .Бул мағынада диалект халык не улт тілінің курамды болігі болып табылады.

Говор-жергілікті диалектілердің шагын аймақты камтитын болігі

Негізгі тілдік белгілері бірінгай говорлары гана диалект угымын тудырады. Белгілі бір халыкка,ултка жаппай тусікті әдеби тіл

нормасынан өзгеше ерекшеліктері болса ғана диалект бола алады. Диалектілік ,говорлық ерекшеліктер создердін дыбысталуында да кездеседі .

Диалектологиянын калыптасу тарихы этнографиямен байланысты. Ойткені диалектілер мен диалектілік ерекшеліктер этнографиялық белгілермен уштасады. Шынында жергілікті халықтың әдет-ғұрып ,тұрмыс салтындағы заттармен ұғымдардың атауы болып келетін диалектизмдер аз емес. Осы тұрғыдан алғанда диалектілік ерекшеліктер аса маңызды этнографиялық белгі болып табылады .

Диалектология тіл ғылымының бір саласы болып калыптасумен байланысты оның маңызы артып, зерттеу объектісінің шеңбері кеңейе түсті. Зерттеу ісі халық тіліндегі ерекшеліктерді жинаумен , анықтаумен тынбай, тіл тарихын жасауда да ойдағыдай роль атқарады .Зерттеу керек объектісінің саралануына және сипатына қарай диалектология–сипаттама

2

көпшілігі етістік тұлғаларымен байланысты. Негізгі тұлғалық ерекшеліктер мынадай – Мынан, - бынан, - пынан, - бан, - пан, - ман қолиқтес септік жалғаудың бұл варианттары кейбір аймақтарда кездеседі. Мысалы: Арбамен келдім – арба мынан келдім.

Қазақ говорларында бұйрық рай тұлғаларының бірнеше түрі кездеседі. Екінші жақ бұйрық райлы етістік өзбек, қарақалпақ, қазақтарының тіліндегі говорларында –ың, -ің, -ң жұрнақтары арқылы жасалады. Мысалы: барлық, келің. Қазақ говорларында сирек айтыларын есімінің –мыш, -міш жұрнағыда кей аймақтарда сақталып қалған тұлға.

Говорлардағы үстеу сөздер мағынасына қарай төмендегі топтарға бөлінеді:

1. Сын – қимыл үстеулері.
Мысалы: дембе-дем-тез, жылдам.
2. Мізгіл үстеулері.
Мысалы: Ілкі-алғашқы, әуелгі.
3. Мөлшерлік үстеулері.
Мысалы: азда- аз-кем.
3. Күшейткіш үстеулері.

4. Говорларда өте, тым, аса сөздерімен қатар ірә, өресен, жүдә сияқты күшейткіш үстеулер қолданылады. Қазақ говорларында шылау категориясымен байланысты біраз ерекшеліктер кездеседі. Говорларда септеулік пен жалғаулық шылаулар көбі, демеулік шылаулар аз кездеседі.

1. Септеулік шылаулар. Септеулік шылаулар өздері қатысты сөздердің белгілі бір септік жалғауда туруы керек еді.

2. Жалғаулық шылаулар. Дей тұрса да, жәмесе қазақ говорларндағы диалектілік ерекшеліктердің

15

- 1) Диалектілік архаизмдер енетін сөздердің әдеби тілдегі конерген сөздерден айырмашылығы – бұл сөздер әр жерде әр түрлі айтылып жүріп, кейін конерген сөздерге айналып кеткен.

Қазақ говорлары тек қана замандағы ру, тайпа тілдерінің қалдығы ретінде сақталып қалған байырғы дәстүрлі сөздермен тулгалардан қуралмайды. Біздің диалектілік ерекшелігімізде орыс, араб, иран, озбек тілінен енген кірме сөздер бар.

5 – лекция .

Тақырып: Морфологиялық ерекшелік Жоспар

1. Үстеу.
2. Шылау.
3. Туынды сөздер.
4. Қос сөздер.

Тірек ұғымдар

Септік, жалғау, шылау түрлеріне байланысты ерекшеліктер мен әдеби тілдегі журнал.

Тексеру сурақтары.

1. Журнақтар арқылы жасалған диалектілік туынды сөздер қайсылар.
2. Үстеуден жасалған диалетілер қайсылары.
3. Шылаудан жасалған диалетілер қайсылары.
4. Туынды сөздер қалай жасалады

Септік, жалғау, шылау түрлеріне байланысты ерекшеліктер мен әдеби тілдегі журнақтардың диалектілік сөз тудыруға

қатысуынан басқа қазақ говорларындағы морфологиялық ерекшеліктердің басым

14

(описательная) диалектология және тарихи диалектология болып екі салаға бөлінеді. Сипаттама диалектологияның міндеті – тілдегі диалектілер мен говорлардың дыбыстық грамматикалық және лексикалық құрылысын сипаттау, сол туралы жүйелі түсінік беру. Тарихи диалектологияның міндеті тілдегі диалектілер мен говорлардың, диалектілік ерекшеліктердің пайда болу сырын, тарихын зерттеу. Диалектологияның бұл екі саласы бір-бірімен тығыз байланысты.

Тексеру сұрақтары

1. Диалектология нені зерттейді ?
2. Диалектология пәнінің негізгі міндеті.
3. Диалект деген не?
4. Говор деген не?

Тірек ұғымдар

Диалектос - сойлеу, говор – ілім деген грек сөздерінен құралған.

Тақырып: Жергілікті диалектілер мен элеуметтік диалектілер

Жоспар:

1. Жергілікті элеуметтік диалект .
2. Тума, кірме элементтер.
3. Жаргондық сипаты бар сөздер.
4. Арготизм

Әдебиеттер:

1. Т. Айдаров. Казак тілінің ерекшеліктері. Алматы 1996ж.

3

2. Г. Калиев. Ш. Сарыбаев. Казак диалектологиясы Алматы 1997ж.

3. Н. Жүнісов. Халық тілінің жергілікті ерекшеліктері Алматы 2001ж

4.Г.Калиев. Казак диалектологиясынын мәселелі. Аллматы 2000ж

Диалектілік ерекшеліктер турлі тілдерде бірінде аз, бірінде коп молшерде сакталган.Казіргі диалектілер ру,тайпанын сойлеу тілі болган. Демек,диалект дегеніміз жаллпы халыктык тілдің бір тарауы, одан тыс кубылыс емес Халык, улт тілдерінде кездесетін ерекшеліктер еш уакытта бірынгай сипатта болган емес.Олар пайда болуы жагынан да, жаңнызалпы халыктык эдеби тілге катысы жагынан да халык тілінде колданылуы жагынан да эр турлі болып келеді.Булар тіл білімін-де жергілікті және элеуметтік диалектілер неме- се говорлар болып екіге болінеді. Жергілікті диалектілер дегеніміз- белгілі бір жердін, аймактын халкына кызмет ететін дыбыс-тык , граматикалык және лексикалык жагынан озіне тэн ерекшелігі бар жалпыхалыктык тілдің болігі, тармагы.Ал элеуметтік диалект деп белгілі бір топтагы адамдардын я арнаулы кәсіппен шугылданушылар-дын тіліндегі ерекшеліктерді айтамыз. Булардын кай – кайсысы болса да халыктын тілдің тармак-тары болып табылады .Дегенмен, тілдік ерекшелік-тердін калыптасуы,тіл тарихында алатын орны, улт-тык эдеби тілге катысы тургысынан алганда , олар-дын біраз айырмашылыктары бар.

4

- 1) Эдеби дублеттер. Бул топка изоглостык шег жок, бірақ эдеби тілде жарыса колданылып журген создер. Мысалы: разы/риза/ырза.
- 2) Эдеби карапайым дублеттер. Бул топка бір сынары эдеби тіл нормасы ретінде аныкталып, екінші сынары карапайым соз дәрежесіне калып койган дублеттер жатады: себеп/сэбэп, уэде/уагда.
- 3) Эдеби – диалектілік дублеттер. Бул топтагы создердін алгашкы екі топтагы дублеттерден айырмашылыгы – булардын белгілі бір изоглостык таралу шегі болады.
- 4) Омонимдер диалектілерге және эдеби тілге катынасына карай курамы жагынан эртурлі болады. Бір уядагы омонимдердін бәрі де эдеби создерден куралуы мумкін. Мысалы: кас-кабак устіндегі тук, кас-жау душпан, кас-нагыз, тым.

Заман өзгерістерінен кейгі эр турлі өзгерістерге, ғылым мен техниканын дамуына, мәдениетіміздің орлеуіне байланысты говорларда коптеген жана создер мен тіркестер пайда болды. Жергілікті халық тілінде жалпы халықтық сипаты бар, әдеби тілде норма болып калыптасқан депутат, колхоз сияқты жана создер мен жана создер тіркестер бар. Жана зат пен жана кубылыстарды атау үшін оз тусынан жана соз, жана тіркестер тудырады.

Тіліміздегі архаизмдер екіге болінеді:

- 2) Әдеби архаизмдер барлық жерлерде жаппай колданылып кейін саяси-элеуметтік мәдени өміріміздегі өзгерістерге байланысты ескіріп, казір сирек колданылатын создер тобында калып койган.

13

создермен қатар әдеби тілде болмасы бар, сол себепті әдеби тілдің лексикасына кіре алмайтын кәсіби создер жатады. Мысалы, жалпы халықтық дәрежеге жете алмай журген, бірақ әдеби тілдің лексикасына қажеті создер тобына анар, жиде, шанак создер жатады.

Говорлық лексикадагы создерді говорлардын озара катынасына және белгілі бір создін бір говорда кездесіп, екінші говорда кездеспеуіне қарай сәйкесті және сәйкессіз диалектілік ерекшеліктер деп екі топқа болуге болдаы.

1. Сәйкесті диалектизмдер. Бул топқа енетін создер эр-турлі, говорларда бір нәрсені, затты, кубылысты немесе белгілі бір уғымды турліше атаудан пайда болган. Мысалы: атауыз, кемпірауыз.

2. Сәйкессіз диалектизмдер. Шаруашылық және эдет-гурып ерекшеліктеріне байланысты бір говорда колданылатын создін баска говорларда уғым жагынан сәйкесті созі болмауы ықтимал. Диалектілік лексика мен әдеби тіл лексикасы озара байланысты. Әдеби тілдің калыптасу барысында бір ерекшеліктер әдеби тілге еніп, оны байытып жатады. Коптеген создер эр турлі айтылады. Тіліміздегі дублеттер екі турлі болады: фонетикалық, лексикалық. Фонетикалық дублеттерге зәлім/зәлым, мәлімет/мағлумат сияқты бір-бірінен фонетика жагынан ажыратылатын дублеттер жатады. Кейбір варианттар изоглостық таралу шегі болмай әдеби тілде жарыса колданылып жүреді. Олар диалектизм тобына жатпайтын

создер. Тіліміздегі фонетикалық дублеттерді, лексикалық синонимдерді бірнеше топқа болсек болады.

12

Біріншіден, белгілі бір тілдегі диалектілер мен говорлар сол тілге тән жаннызалпы белгілерді сактай отырып, бір- бірінен фонетикалық, морфологиялық синтаксистік, лексикалық жағынан турліше ерекшеліктерге ие болады.

Екіншіден, жергілікті диалектілер мен говорды территориясынан, таралған көлемі мен шегін белгілеуге болады. Казак тілінде жанныжалпы халықтық сипат алмаган, әдеби тіл нормасынан аулақ жатқан немесе белгілі бір аймақ көлемінде гана колданылып әдеби тіл дәрежесіне көтеріле алмай жүрген жергілікті ерекшеліктер болып уш топқа бөлінеді. Қазақ тіліндегі диалектілік ерекшеліктер тарихы шығу төркіні жағынан екі топқа бөлінеді. а) Қазақ тілі мен оның говорларына тән өзіндік тума элементтер. Бұл топтың ішінде ескі көне тайпа тілдерінің қалдығы да, кейінірек пайда болған диалектілік ерекшеліктер де бар. Мысалы: пал-бал. ә) Қазақ говорларына басқа тілдерден ауысқан кірме элементтер. Бұл топқа араб, иран, орыс және көрші түркі тілдерінен енген сөздер мен тұлғалар кіреді.

Мысалы: жар газеті-қабырға газеті.

Жергілікті диалектілер мен говорлар жүйесі өте күрделі. Олардың жағдайы, қарым-қатынасы және ұлттық әдеби тілге қатысы туралы түсінікті неғұрлым жеңілдету үшін, тіл тарихына байланысты. Әдетте әлеуметтік диалектілер жергілікті халық тілінде болатындықтан көп жағдайда жергілікті говорлық, диалектілік ерекшеліктермен ұштасып жатады. Говорлардағы лексикалық өзгешеліктердің қалыптасу себептерінің бірі жергілікті жердегі

5

шаруашылық, кәсіп түрлерімен байланысты. Біз әлеуметтік диалектінің түрлері ретінде қазақ тіліндегі жергілікті кәсібі сөздер мен кейбір жаргондық сипаты бар сөздерге гана тоқталамыз.

1. *Кәсіби сөздер.* Бұлар жергілікті жерде әр алуан кәсіптің, өндірістің туып дамуымен қалыптасады, соларға байланысты заттардың, еңбек құралдарының, еңбек өнімінің атауын білдіреді.

Мұндай сөздер белгілі кәсіппен шұғылданған адамдардың арасында қолданылады, соларға түсінікті болады. Мысалы: шола – балықтың азаюы, бәдірен – қияр.

Кәсіби сөздердің кәсіптік, өндірістік сипатына, қолдануына қарай екі топқа бөлінеді. Бір тобы әр түрлі шағын кәсіпке, ұсақ мамандыққа байланысты. Мысалы: қас-зергерлік өнеріне байланысты, ашық-кілем тоқу өнеріне байланысты. Кәсіби сөздердің екінші тобы ірі кәсіпшілік сипаттағы сөздер. Мысалы: бөген-қайық ішіндегі керме ағаш.

2. Жаргондық сипаты бар сөздер. Тілдегі диалектілер мен кәсіби сөздерден басқа жаргондық сипаты бар сөздер де болады. Жарго, арго-француз сөзі-шағын ғана әлеуметтік топтарға қызмет ететін сол топтардың ұнатуына сай келетін арнаулы сөздерімен сөйлемшелері. Жаргондық элементтерге үстеп тап өкілдерінің, молдалардың тілінде кездесетін халықтың сипаты жоқ сөздерді жатқызуға болады. Кейбір әлеуметтік ортада немесе жеке топтардың тілінде кездесетін арготизмдердің жайы басқаша. Аргонның жаргонмен ұқсастығы бар. Арго жасырын әрекетті, құпия сырды бүркемелеу мақсатынан туған. Сол үшін халық тіліндегі **жаннызалшы** түсінікті сөздер мағынада әдейі бұрмалаған.

6

Бірқырқар – күзде туылған козы. Кодык – күре, копек – тобет ит.

д) Салт, әдет-ғұрыпқа байланысты аттар.

Асар/уме/ – ашар.

Азат омыртка/аян омыртка.

ж) Күн райына, уақыт мезгіліне байланысты атаулар.

Шабыр – қыркалы жер.

Шубарлы – бутакты жер.

з) Киім – кешекке байланысты атаулар:

Аякқтап – аяккіім, жадагай – жука шапан.

к) Азық – тулік, тағам атаулары:

урпак – ун, эсел – бал, тураған – турама.

Диалектілік сипаттағы кәсіби сөздер тілімізде таралу жағынан да, әдеби тілге қатысы жағынан да бірдей емес. Мысалы: кунбагыс/кунбагар, қияр.

Себебі олардын кейбіреулері жалпы халықтық сипат алып, әдеби тілден мықтап алады, ал кейбірі жалпы халықтық сипат алмай белгілі бір аймақта ғана қолданылады.

Сол себепті кәсби создерді екі топқа болеміз:

2. Жалпы халықтық сипаттағы кәсіби создер.
3. Диалектілік сипаттағы кәсіби создер.

1. Жалпы халықтық сипаттағы кәсіби создер.

Бұл топқа әдеби тілде норма болып қалыптасқан, жалпы халықтық сипатта қолданылып жүрген жутері, қиярі сәбіз, бидай, АРПА, макта, шортан сияқты создер жатады.

2. Диалектілік сипаттағы кәсіби создер. Бұл топқа жалпы халықтық сипатта қолдануынан орын ала алмай жүрген, бірақ әдеби тілді байытуға аса қажетті

11

Қазақ тілінің лексикасы қазақ халқының бәріне ортақ болғанмен, оның ішінде сөз қолдануда, сөз саптауда кейбір алақпалық бар екені байқалады. Белгілі бір жерде қолданылатын сөз екінші бір жерде қолданылмауы мүмкін. Әдеби тілде белгілі бір сөздің мағыналары үйлеспей, әр жерде әр түрлі мағынада жұмсалыуы мүмкін. Әдеби тілде белгілі бір мағынада қолданылатын создер говорда қосымша мағынада қолданылуы мүмкін.

Сонымен бірге қазақ говорларында әдеби тіл лексикасынан лексикалық топтар бар. Қазақ говорларының лексикасынан мәлімет беру үшін және оның өмірдегі қубылыстарды Жан-жақты қамтитындығын қорсету үшін, диалектілік лексиканы томендегідей топтарға болуге болады:

1. Зат, қубылыс атауларын білдіретін создер.

а) Ұй қурылысына, бұйымдарға байланысты создер.

Жеркепе / жертоле – жер ұй, жерді қазып жасаған ұй, дәліз, ауыз ұй.

ә) Туыстық атауларға байланысты создер.

Қудағай – кудағи. Қоршінің кудағиы келіп отыр.

Таға – нағашы. Менін тағам келді.

б) Ыдыс-аяқ атауларына байланысты создер.

Жаулау – бақыраш, қол бақыр.

Шәугім – шәйнек.

в) Қурал – сайман атаулары. Мыштар/ныштар – бәкі.

Аша/айыр/шақа/уш Аша – айыр.

г) Мал шаруашылығына байланысты атаулар.

10

Мысалы: апсар-жапсар-ұрланған нәрсе жапсарда тұр.Тілдегі кәсіби создерден жаргондық сипаты бар создерді айыра білу керек.

Тексеру сурактары

- 1.Элеуметтік диалект деген не ?
- 2.Жаргон создер деген не ?
- 3.Арготизм деген не ?

Тірек уғымдар.

Жаргон, арго- француз сөзі. Шағын гана элеуметтік топтарга кызмет ететін,сол топтардын унатуына сай келетін арнаулы создерімен сойлемшелері.

Тақырып: Фонетикалық ерекшелік .

Жоспар:

- 1.Дауысты дыбыстардын алмасуы .
- 2.Дауыссыз дыбыстардын алмасуы.
- 3.Кейбір дыбыстардын алмасуы.

Қазақ тілінің говорларында әдеби тілден бөлек турган дыбыс жоқ. Африканти ж дыбысы болмаса, говорлардағы дыбыстар сан жағынан әдеби тілдегі дыбыстармен бірдей. Қазақ говорларындағы фонетикалық ерекшеліктер әдетте жеке дыбыстардың бір-бірімен алмасуы және кейбір дыбыстардың тұрақсыздығымен сипатталады. Фонетикалық ерекшелерді сөз етпестен бұрын мынадай бір жайды айтуымыз керек. Белгілі бір дыбыстардың алмасуын сөз еткенде ол алмасу говордағы барлық сөздерде, сөздердің барлық позициясында кездеседі демеу керек. Мысалы: кейбір алмасулар жүздеген сөздерді қамтысы, кейбіреулері 10-20 шақты сөздерді гана қамтиды. *О/У*: құлдану-қолдану, тұмалау-

7

домалау. *Ө/У*: дүнен-дөнен, үгей-өгей, *Ы/І*: тірнектеп-тырнақтап, зәлім-залым. Фонетикалық ерекшеліктерді сөз еткенде кейбір сөздердің бірыңғай жуан, бірыңғай жіңішке айтылуы ерекше атауды керек етеді. Бір аймақтарды жуан айтылатын біраз сөздер бір аймақтарда жіңішке айтылады. Мысалы: жәутендеу-жаутаңдау, ажим-әжім.

Кейбір сөздердің түбіріндегі д дыбысы лға ауысады.

М: маңлай-маңдай, түңлік-түңдік -лай, -лей, - дай, -дей, қосымшалары дауысты дыбысқа бітетін кейбір түбірлерге жалғағанда ,бірқатар говорларда -лай, -лей, күйінде бірқатар говорларда -дай, -дей, күйінде қосылады.Қазақ говорларында контракция және эпентезамен байланысты біраз құбылыстар бар.Бұл құбылыстар әсіресе дауыссыз дыбыстардың құрамында жиі кездеседі. Сөз ішінде тұрақсыздықпен сипатталатын дыбыстардың жүйелілігі дәйекті түрде кездесуі бірдей емес .Кейбір дыбыстардың тұрақсыздығы дір-екі мысалдан аспай,дәйексіз түрде кездесетін құбылыстардың қатарына жатады.Тұрақсыздыға дәйекті турде және сан жағынанда басым турде кездеседін дыбыстар қатарына дыбыстарды жаткызуга болады . Қазақ говорларыында соз ішінде қатар турган дыбыс не буыннын өзара алмасып келетін метатезалык кубылыстарда кездеседі .

8

Тексеру сұрақтары .

1. Дауысты дыбыстар деген не?
- 2.Дауыссыз дыбыстар қалай алмасады
3. Дыбыстардын тұрақсыздығы қандай болады ?

Тірек ұғымдар .

Фонетика –грекше дыбыс деген мағынаны білдіреді .

Фонетика –тіл білімінін бір саласы .Онын зерттеу объектісі –тіл дыбыстары , олардын құрамы , жүйесі.

4 – лекция.

Тақырып: Лексикалық еркшелік.

Жоспар:

1. Кубылыс атауларын білдіретін создер.
2. Туыстық атауларга байланысты создер.
3. Диалектілік сипаттагы кәсіби создер.
4. Сәйкесті, сәйкессіз диалектизмдер.

Әдебиеттер:

1.Т.Айдаров .Қазақ тілінің ерекшеліктері .Алматы 1996ж.

.Г.Калиев.Ш.Сарыбаев. Казак диалектологиясы Алматы 1997ж.

3.Н.Жунісов.Халык тілінін жергілікті ерекшеліктері Алматы 2001ж

4.Г.Калиев. Казак диалектологиясының мәселелері. Алматы 2000ж

Говорлық лексика жалпы халықтық лексика негізделгендіктен, әдеби тілдің лексикасына жақын. Мысалы: жалпы халықтық сипаты бар ағаш, тас, аспан, қол, бас сияқты мындаған сөздер әдеби тілге де, говорларға да ортақ эрине, әдеби тілдің лексикалық курамы говордың лексикалық курамына әлдеқайда бай. Себебі түрлі ғылыми салаларға ондіріс пен техникаға байланысты әдеби тілде қолданылатын сөздердің бәрі де говорларда бар деп айта алмаймыз.

9

«Қазақ тілі және әдебиеті» кафедрасының
2005 жыл желтоқсан айындағы
5 – сан мәжілісінде бекітілген.

Түзген оқытушы: Кумакбаева Г.К.
Пікір жазған: аға оқытушы: Айменова Е.Р.

көп. Ондай қос сөздер құрамындағы сыңарларының мағыналы, мағынасыздығына қарай бірнеше топқа бөлуге болады.

4. Екі сыңары түсініксіз қос сөздер. Некен – нұқан – некен – саяқ.
5. Екі сыңары түсінікті қос сөздер. Онша – мұнша /аздап, ептеп.
6. Бір сыңары түсінікті, екінші сыңары түсініксіз қос сөздер: азын-шоғын-азды көпті.

Қазақ говорларында бір-біріне бірігіп жасалған сөздер көп. Құрамындағы компоненттердің мәнсіз, мәнділігіне қарай әдеби тілде жеке қолданылуы, қолданылмауына қарай біріккен сөздер бірнеше топқа бөлінеді.

Аскәді – асқабақ.

Бесақ – тырма.

Говорларда сөз тұлғасымен байланысты тағы бір ерекшелік бар. Әдеби тілде айтылатын кейбір сөздер говорларда қысқартылып айтылады.

1.Т.Айдаров .Қазақ тілінің ерекшеліктері .Алматы 1996ж.

2.Г.Калиев.Ш.Сарыбаев. Қазақ диалектологиясы Алматы 1997ж.

3.Н.Жунісов.Халық тілінің жергілікті ерекшеліктері Алматы 2001ж

4.Г.Калиев. Қазақ диалектологиясының мәселелері. Алматы 2000ж